

Срђан ВУКАДИНОВИЋ

КВАЛИТЕТ ЖИВОТА ЦРНОГОРСКОГ СЕЛА НА РАЗМЕЂУ МИЛЕНИЈУМА

ОПШТЕ НАЗНАКЕ КВАЛИТЕТА ЖИВОТА СЕОСКОГ СТАНОВНИШТВА

Проучавање села као територијалне, егзистенцијалне и производне заједнице неизоставно тражи и захтијева његово истраживање као цјелине. Цјеловитост свих димензија и елемената проучавања села представља тоталитет истраживања и сазнања о заједници која егзистира на сеоском подручју.

Многи истраживачи, па и читаве научне и истраживачке дисциплине, не схватајући и не проучавајући село у тоталитету односа, стања и ситуације поједностављивали су и упрошћавали односе у оквиру сеоске заједнице, што је био повод одређеним непрецизностима, па и заблудама. Ствара се ситуација да село, на једној страни, изазива велику радозналост и интересовање код многих истраживача, као и научних и истраживачких дисциплина, а, на другој страни, истовремено је и разлог многим заблудама у проучавању. Указује то да село није једноставна, него врло сложена творевина.

Тема везана за истраживање села а која је у функцији демографског и друштвено-културног развоја села, као и привредних потенцијала његовог развоја и која у досадашњим истраживањима није била адекватно третирана или бар не на одговарајући начин, у смислу утврђивања мјерљивих обиљежја појединих индикатора, је квалитет живота. Ријеч је о феномену егзистирања сеоског становништва, који треба изучити, и као и његовој функцији у балансирању потенцијала развоја, привредног и економског препорода села.

Интересовања за изучавање квалитета живота као социолошке димензије новијег су датума. Почетак организованијег приступа проучавању квалитета живота, заснованог на научној утемељености, везан је за заживљавање и успостављање категорије државе благостања почетком 50-их година XX вијека. Многи аутори одређују благостање као начин живота којему треба да тежи свако друштво у задовољењу потреба појединаца и група које, иначе, представљају укупност човјекове друштвене егзистенције. Дисциплинарно одређење квалитета живота схвата се врло широко. Спектар који оно обухвата креће се од економско-статистичког одређења (R. Titmuss који први 1958. године у *Essays on the Welfare State* употребљава термин квалитет живота изједначавајући га са благостањем), преко интердисциплинарног одређења економско-социолошког карактера (Kristensen, Allard, Partanen, Erikson) до филозофског аспекта који је аналитички основ групи аутора (Agnes Heller, Henry Lefebvre, Paul Lafarg, Georg Lukacs) у разматрању феномена „свакодневног живота”.

ОСНОВА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У РУРАЛНОЈ ЗАЈЕДНИЦИ

Потреба је основа квалитета живота. Задовољење одређене потребе условљено је друштвеним положајем појединца и друштвене групе. Различите су потребе које повратно утичу на друштвени положај. Тако можемо разликовати потребу за: одговарајућом потрошњом и посједовањем материјалних средстава, друштвеном моћи, друштвеним и професионалним угледом, задовољењем квалитета живота, итд. У оквиру квалитета живота можемо разликовати различите потребе као што су оне за: материјалним приходима, станом, храном, здравственом заштитом, одговарајућим условима рада, образовањем, одговарајућим еколошким одликама животне средине, одмором и рекреацијом, итд. Потреба сама по себи не значи много. Она се мора посматрати као историјска, друштвена и индивидуална категорија. Потреба као историјска категорија резултат је социјалног наслеђа које се одликује посебним условима захтјева живота, као и егзистирања и развоја. Као друштвена категорија потреба је повезана са друштвеним положајем појединца или групе, што је израз могућности за њено задовољење. Одређене потребе и начин њиховог задовољења карактеристични су за појединца као индивидуу и треба их посматрати у односу према специ-

фичној индивидуалној ситуацији, јер један појединац за разлику од друге индивидуе може да има врло ниску потребу. Од степена (не)задовољења потребе зависи доминантност једне од крајњих димензија: благостања или неједнакости.

Приступ проучавању и истраживању квалитета живота сеоског становништва, као битне претпоставке развоја руралне економије, обухвата сложен и интердисциплинаран поступак са различитим димензијама одређења садржајности појаве. Приликом истраживања квалитета живота сеоског становништва и села као јединице руралности може се поћи од двије суштинске одреднице. Једна, као битно за квалитет живота сеоског становништва истиче потрошњу добара, док је у другом случају ријеч о расподјели и дистрибуцији неопходних потреба. Присутна различитост између два наведена приступа у проучавању квалитета живота указује на бројност индикатора који омогућавају утврђивање привредно-економског и социо-културног идентитета сељака. Међусобне везе између потрошње добара, расподјеле и дистрибуције неопходних добара која испуњавају захтјеве за одређеним потребама захтијевају систематизовање кроз поједине елементе квалитета живота.

Квалитет живота, с једне стране, одређује друштвени положај сељака по једној од димензија друштвене стратификације, а с друге стране, циљ је демографског, друштвеног, културног и привредног развоја села. Задовољавање појединих елемената квалитета живота и њихова збирна конзистенција ка што већој сумарности квантитативног и квалитативног (не)задовољења животних потреба указује на диференцијацију међу сељаштвом на оне појединце или сеоска домаћинства који имају добре услове живота, као и оне који егзистирају у незадовољавајућим животним условима. Циљ друштвеног, културног и привредног развоја села је остварење што већег броја интереса и задовољење потреба појединаца и сеоских домаћинстава. Повезаност развоја и статусног положаја друштвених група је непосредно условљена. У условима динамичног друштвеног, културног и привредног развоја положај већине припадника одређеног дијела глобалног социјалног система, или одређеног дијела друштва, или неке конкретне друштвене заједнице, такав је да они могу задовољавати своје потребе и постићи одређени степен квалитета живота. Неповољни друштвени услови, као и друштвена, културна и привредна криза у дијелу друштва или заједници доводе до застоја у развоју и његовог ограничења, па

самим тим и неповољних услова за задовољење потреба. Квалитет живота у успореном развоју диференциран је на мањи степен остварења неопходних потреба у којему се разликују „мањина која живи квалитетно и већина која живи на рубу опстанка „ (Сеферагић & Поповски, 1989: 73).

Разлике у квалитету живота у друштву чији је обим развоја умањен израженије истичу противурјечности између сељаштва и других друштвених група, односно између појединаца и сеоских домаћинстава унутар руралне заједнице. Такође, разлике по питању квалитета живота изражене су и између сеоских подручја или руралних региона, односно појединих села као јединица руралности и оквира билансирања потенцијала развоја. Квалитет живота сеоског становништва можемо одредити као „ситуацију / егзистенцијално стање мање или веће (не)задовољености потреба” (Lay : 1991 : 297) појединаца или сеоских домаћинстава.

ОКВИР ПРОСТИРАЊА РУРАЛНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Када за предмет истраживања одредимо квалитет живота сеоског становништва неопходно је утврдити гдје почиње, а гдје се завршава село с обзиром на поједине елементе ове стратификацијске димензије. Јер, задовољење елемената квалитета живота није исто на селу и у градској средини. Потребе сеоског становништва једне су, док су сасвим друге становништва које егзистира у градским реалитетима и творевинама које детерминишу урбани односи.

Из тих разлога се настоји дефинисати село и оквири његовог простирања једним типом друштвених односа који постоји у руралној заједници и који је својствен селу. Тај тип друштвених односа село чини селом и различит је од односа у граду. Ако пољопривредни, односно рурално економски посјед, одредимо као „радно мјесто” човјека који живи на селу, производни однос и услови рада у таквом амбијенту различити су од истих таквих односа који, рецимо, постоје у некој фабрици или другом радном процесу у урбаној средини. Из тих разлога село је одређено руралним односима, односно село је јединица руралности. Ако прихватимо одређење Bendix и Lipseta по којем село представља „начин живота”, односно према проблемском разматрању у овом чланку квалитет живота, који се састоји у (не)задовољењу различитих потреба, такав рурални однос у различитим елементима поменуте појавности манифестује

се и идентификује у просторном и економском оквиру који детерминише село и који је основ балансирања потенцијала развоја села. Рурални однос у којем се (не)остварује квалитет живота не може се идентификовати у оквирима мањим од села, а исто тако ни у оквирима већим од села. Неспорно је да у оквиру основне јединице која се зове село и у којој његови становници (не)задовољавају квалитет живота дјелују „спољашњи” чиниоци као утицаји односа глобалног друштва. Код квалитета живота чиниоци утицаја су, нарочито, изражени када су у питању поједини елементи ове стратификацијске димензије, односно индикатори као што су: приходи од непољопривредне дјелатности која улази у састав руралне економије, услови становања, структура исхране, начин и стил одијевања, слободно вријеме, као и одмор и рекреација. „Спољашњи” чиниоци постају предмет проучавања социологије села у оноликој мјери колико улазе у основну руралну заједницу, односно колико су присутни у селу и колико утичу на руралне односе. Када се нађу у пресеку руралних односа „спољашњи” чиниоци се идентификују или се испољавају мјерљивим обиљежјима у оквиру села као основне јединице руралности. Ради тога је веома битно, и поред утицаја „спољашњих” чинилаца од стране глобалног друштва, одредити гдје почиње а гдје се завршава село. Такође, неопходно је одредити гдје су границе села као животног, а гдје као радног простора. Јер село је изузетно сложена и специфична творевина у смислу животно-економске функције. За разлику, рецимо, од фабрике која је само радни простор, село је истовремено и животни и радни простор. Поједини елементи квалитета живота присутни су и остварују се у животном простору, док се други задовољавају у радном простору који је специфичан у односу на услове рада. (Не)задовољење појединих елемената квалитета живота, који су у граду прецизно ситуирани, на селу се преплићу између животног и радног простора (слободно вријеме, одијевање и др.). Из тих разлога је за истраживање села чији је предмет квалитет живота потребно направити разграничење односа који утичу на (не)задовољење појединих елемената квалитета живота, и то на односе који показују и одређују гдје почиње а гдје се завршава село као јединица руралности, као и то, гдје почиње и завршава се животни простор а гдје радни простор села и сеоског становништва.

ОБИЉЕЖЈА ИНДИКАТОРА КВАЛИТЕТА ЖИВОТА У ЦРНОГОРСКОМ ДРУШТВУ

Код анализе елемената квалитета живота у сваком емпиријском истраживању стратифицираност друштва показује хијерархијске неједнакости, нарочито код стамбеног статуса и услова становања.¹

Сеоско становништво у црногорском друштву на размеђу миленијума свој стамбени статус, искључиво, рјешава индивидуалном градњом. Куће су подигнуте личним средствима стеченим од основне дјелатности (до краја другог миленијума пољопривреде, а после тога руралне економије). Веома ријетко су људи који су свој живот везали за село добијали кредите за индивидуалну стамбену градњу од задруге или пољопривредног комбината са којима су били кооперанти или пак општинске заједнице којој припада одређено село. Уколико су добијали кредите онда су њихови кредитори биле, искључиво, пословне банке, уз веома неповољне услове по сеоско становништво. Сеоске куће у Црној Гори имају три и више соба, а код већине је површина од 51 до 100 квадрата. Сељаци у црногорском друштву граде велике и простране куће, али не успевају да их опреме и да у њих уграде елементарне инсталације које обухватају текућу воду и електричну струју. Припадници сељаштва заврше кућу, ставе је под кров, али, често, немају средстава да уграде или изграде водовод или далековода за струју. Комплетни трошкови изградње инфраструктуре коју је потребно извести да би сеоска кућа била у функцији падају на терет појединца који живи на селу. С обзиром на то да водоводне цијеви и електричне каблове морају водити понекада и коју стотину дужних метара, куће сеоског становништва остају недовршене и неопремљене за један дуги временски период.

Више од половине сеоских домаћинстава у Црној Гори (56,2 %) слабо је опремљено кућним инсталацијама. То значи да толико домаћинстава нема или текућу воду или електричну струју. Свако друго сеоско домаћинство у црногорском друштву нема текућу воду, него већи дио њих користи воду из сопствених бунара или цистијерни. Средње опремљено инсталацијама у Црној Гори је 23,3 % сеоских домаћинстава. Опремљеност инсталацијама на вриједно-

¹ Коришћени резултати емпиријског истраживања „Структура друштва” – Види: Срђан Вукадиновић: *Стратификација друштва и квалитет живота*, Универзитет Црне Горе, Подгорица 2000.

сно средњем нивоу значи да скоро свако пето сеоско домаћинство има текућу воду и електричну струју, али нема канализацију, туш или купатило, као и WC са испирањем. У црногорском друштву је 20, 5 % веома опремљених сеоских домаћинстава, што значи да иста посједују све инсталације из предходна два вриједносна нивоа (слабо и средње). Поједина од домаћинстава која су веома опремљена инсталацијама посједују и телефон. Корелација зависности опремљености домаћинстава инсталацијама од друштвено групне припадности исказана је везом средњег интензитета ($C = 0,46$), што указује на директну зависност овог показатеља квалитета становања од друштвено групне припадности. Већина припадника сељаштва као депривилеговане друштвене групе живи у кућама које не посједују минимум елементарне опремљености.

Квалитет живота испољен у демографским чиниоцима и здрављу показује да се сеоско становништво у Црној Гори смањује и стари знатно више него у неким другим сусједним реалитетима Југоисточне Европе, као, рецимо, у Србији. Више од половине становништва које живи на црногорском селу на размеђу миленијума старости је преко 40 година. (У Србији је та старосна граница спуштена за пет година, односно више од половине сеоског становништва је старости преко 35 година.) Црна Гора сваким даном губи више становника који су свој живот везали за село, него што се у истом периоду репродукује. Пошто ће се за 5-10 година сеоска популација у Црној Гори спустити испод демографски одрживог минимума, поставља се питање: Хоће ли сеоске економске и производне ресурсе попуњавати дошљаци из просторних амбијената ван црногорског? Јер, демографски вакуум се мора компензирати на било који начин будући да су пољопривреда, односно рурална економија и развој села један од приоритета и расположивих стратешких предности Црне Горе. Један од основних праваца развоја Црне Горе је управо пољопривреда, производња здраве хране и воде, пратећа прерађивачка индустрија, и низ других дјелатности у оквиру руралне економије који ће допринијети подјели рада у којој робни произвођач у пољопривреди неће бити истовремено и произвођач и трговац и маркетиншки стручњак.

Велики број села у Црној Гори демографски представља „црну рупу”. Узрок томе је што на црногорском селу живи свега 44.033 или 7 % од укупне популације, за разлику од Србије у којој више од половине укупног становништва егзистира у основној руралној за-

једници. Ако конституишемо љествицу демографске подјеле села према величини на мала, средња и велика, па одређену уобичајну и стандардну подјелу која се може примијенити у Србији (мала села до 500 становника, средња од 500-1000 и велика села преко хиљаду становника) примијенимо и у Црној Гори, изузев првог хијерархијског нивоа величине села до 500 становника, других нивоа уопште немамо. Такво стање је разлог испољеним демографским тенденцијама вертикалног помјерања становништва са црногорског руралног простора.

Општи демографски показатељи, као индикација општег стања у Црној Гори, показују да на размеђу миленијума у овом друштвеном реалитету постоји значајан број села у којима нема ни једног становника који је стално настањен на конкретним руралним просторима. Села су то која се налазе, углавном, на подручју Цетиња и Будве, што значи у средишњем и јужном дијелу Црне Горе. Посебно су опустјела села у општини Цетиње гдје је од 96 насеља њих пет без иједног стално настањеног становника, а чак 80 села има више од сто житеља. Иначе, у Црној Гори је свако треће село са мање од стотину становника. Одређени пораст сталних становника у руралном подручју имамо на сјеверу Црне Горе, гдје је број села са мање од сто становника порастао са 78, колико их је било 1948. године, на 189 колико их је било крајем крајем XX вијека. Испољена демографска тенденција указује на даљи процес напуштања села од стране млађих становника и останак старијих и већ немоћних за транзицију руралне заједнице, оличену у некој новој ревитализацији села.

*

Иако је црногорско друштво на размеђу миленијума у транзицијским кретањима ка преображају друштвене структуре, у сфери руралне економије не постоји суштинска транзициона стратегија окренута развоју села. Декларативна залагања за транзицију руралне економије постоје али без формулисања и заживљавања државног програма развоја руралних заједница. Црногорско село на размеђу миленијума је неспремно и затечено ушло у кошмар транзиције. Уколико умјесто државне стратегије преображаја села егзистирају несистематизована отргнута од цјелине искуства политичара и стручних чиновника, тешко је очекивати позитивне транзицијске ефекте у развоју села. Негативни демографски трендови

на црногорском селу се ни првих година новог миленијума неће промијенити. Напротив, село ће све више старити и временом потпуно опустити. Оно што може повратити нека позитивнија струјања у развоју црногорске руралне заједнице је дефинисање нове парадигме у процесу економске транзиције. Нова парадигматичност руралне економије, будући да је процес транзиције у Црној Гори послјије дванаестак година на самом почетку, је економика брзог развоја коју детерминише концепт малих предузећа. Село је један од амбијената, можда и најповољнији, за реализацију замисли брзе економије. Подразумијева то, прије свега, повратак оних који су се вертикално помјерали према радништву вођени захтјевима убрзане индустријализације. Индустријска производња није компаративна предност транзицијског друштва као што је то пољопривреда, односно рурална економија и због тога је пожељан и неопходан процес убрзане аграризације као претпоставке успјешне економске транзиције. Рурална економија је ресурс Црне Горе који се не може занемарити и који се не може потирати захтјевима заснованим на идеолошком концепту и потреби, као што је то био случај са деаграризацијом у другој половини XX вијека. Друга половина вијека другог миленијума је била период погубне и погрешне миграције из села у град. Обратни процес је у тегабним транзицијским дешавањима тешко покренути, посебно онај који би био масован имајући у виду негативне демографске трендове на црногорском селу. Активности у томе дијелу, и поред присутних тешкоћа, су суштинска одредница ревитализације села у Црној Гори на размеђу миленијума. Пут опоравка је дуг и води преко трновитог реструктурирања. Црна Гора ни средином треће године трећег миленијума још није започела најтеже структуралне промјене, а стрпљење, воља и енергија већине становништва су потрошени у бесплодним транзицијским маневрима. Због тога је веома тешко преокренути негативне тенденције које се манифестују у квалитету живота у циљу остварења неопходних структурних промјена.

ЛИТЕРАТУРА

Lay, Vladimir: *Kvalitet života stanovništva Hrvatske*, „Социологија”, Београд 1991, 3.

Seferagić, Dušica & Popovski, Vesna: *Kvalitet života kao cilj društvenog razvoja*, „Ревизија за социологију”, Загреб 1989, 12.

Вукадиновић, Срђан: *Квалитет живота сеоског становништва у функцији привредног развоја села*, Зборник Матице српске за друштвене науке, Нови Сад 1996, 101.

Вукадиновић, Срђан: *Начин живота сеоског становништва у црногорском друштву крајем осамдесетих година*, Зборник радова са XVIII Симпозијума „Сеоски дани Сретена Вукосављевића”, Пријепоље 1998.

Вукадиновић, Срђан: *Стратификација друштва и квалитет живота*, Универзитет Црне Горе, Подгорица 2000.

Srđan VUKADINOVIĆ

QUALITY OF LIFE IN MONTENEGRIN VILLAGE
IN MILLENNIUM BOUNDARY

Summary

In a comprehensive research about the rural regions, economic development should also include the quality of life of the rural population. The elements of the quality of life as one dimension of social stratification influence the demographic, social, cultural and economic development. An all-round research about the quality of life of the rural population should comprise a discussion about financial position, housing status and housing conditions, nutrition, work conditions, health and health protection, education, ecological features of the environment, the use of leisure time, rest and recreation, as well as the quality of demographic factors ; such a research should be based on the measurable features indicating each of these elements.